

Antoni MAS FORNERS: *Llengua, terra, pàtria i nació. L'evolució de la consciència lingüística i etnocultural entre els cristians de l'illa de Mallorca (segles XIV-XVII)*, Palma, Documenta Balear, 2020, 388 pàgines.

«Words, words, words»
(Hamlet, acte 2, escena 2)

Paraules, paraules, paraules... Aquest és un llibre que tracta sobre paraules, llengua, terra, pàtria i nació. Són paraules molt usuals dintre de l'àmbit polític actual, de manera que aquest llibre està cridat a ser tan llegit i citat com, probablement, poc entès. Les paraules, tot i ser les mateixes, tenen diferents significats depenent de les circumstàncies en què són emprades, i això és precisament el que pretén Antoni Mas, contextualitzar aquestes paraules i el seu significat en el període comprès entre el segle XIV i el segle XVII en un territori molt concret, el regne de Mallorca.

En l'actual context polític català, qualsevol text que parli d'aquest tema ha de cridar l'atenció necessàriament, per tal de cercar-hi argumentacions històriques a posicionaments polítics actuals. No és que el llibre no serveixi per a això, essent com és un exemple de rigor científica, curull d'exhaustives referències documentals: és que l'objectiu de l'autor no és aquest del debat polític actual, sinó un altre de molt més ambiciós, el de contribuir a la creació d'una teoria que ajudi a entendre aquests processos des d'un punt de vista històric. Històricament documentat, no fet a base de prejudicis previs i cabdries.

Si hom vol conèixer l'autèntica opinió de l'autor, ell no s'està d'expressar-la (p. 287-289):

En definitiva pens que... els mallorquins de l'edat mitjana, com molts d'altres pobles de cristiandat llatina, eren capaços de pensar-se i imaginar-se en el sentit que Benedict Anderson donà al terme com a part d'una comunitat etnocultural, construïda a partir de referents i continguts etnosimbòlics, alguns dels quals es referien al conjunt de la comunitat etnocultural (el rei conqueridor –en Jaume I– l'origen socialment assumit –el català– la suposada llibertat dels catalans als seus monarques) i d'altres se circumscrivien a la terra –o pàtria de Mallorca... I entenc que així com ho plantej no és cap contradicció, tot i que aquests conceptes (les «comunitats imaginades» i «etnosimbolisme») hagen estat encunyats per autors ben diferents sobre la naturalesa i l'antiguitat de les nacions.

Si tot plegat era –i perdonau-me el caràcter esquemàtic de l'exposició– el «protonacionalisme» propi de les «protonacions», com diria Hobsbawm; o «consciència lingüística polititzada», o «nacionalisme lingüístic» –en paraules de Bartlett–; o si més aviat es tractava –segons Hastings– de «nacions» medievals basades en «identitats ètniques preexistents» és ací i ara, gairebé indiferent, perquè, com he dit, només pretenc descriure aqueixa consciència lingüística i etnocultural, no caracteritzar-la.

Fa mal de reproduir un text tan llarg, però crec que està ben clar el que pretén l'autor, descriure, des d'un punt de vista històric, i aquesta és la contribució a un conjunt de temes complexos i encetats de fa temps.

El llibre va precedit d'un breu però clarificador pròleg d'Antoni Ferrando, en què assenyala el caràcter de monografia sistemàtica del tema, davant de les fragmentàries aportacions fetes suara. Ferrando, inspirador d'Antoni Mas a través del seu llibre *Consciència idiomàtica i nacional dels valencians* (1980), sap molt bé trobar les coincidències entre les dues obres pel que fa als seus propòsits, posar la documentació històrica al servei de la racionalitat i de l'entesa. El mateix Ferrando, de manera desansada, adverteix que la seva

pretensió era massa ingènua. En l'argumentació de Ferrando, els països catalans constitueixen un conjunt de pobles germans, no prolongacions de Catalunya, a diferència de l'organització de Castella, en la qual les noves conquestes castellanes integraven totalment els territoris conquerits (potser perquè Catalunya no va ser mai una entitat política pròpia, des del casament de Ramon Berenguer IV amb Peronella).

Ferrando assenyala un dels encerts del llibre, que és el de no romandre exclusivament en l'àmbit medieval i endinsar-se en els segles XVI i XVII, a diferència de la major part de les obres a l'ús. Però precisament aquí, el lector es plantejaria per què no anar-hi més enllà, als segles XVIII i XIX i XX. Això és justament el que permetria veure la diferència entre Mallorca i Catalunya. Però, de manera deliberada, és una cosa que l'autor no ha volgut fer, ja que el seu objectiu no és el nacionalisme, propi de l'època contemporània. Segons es desprèn de l'argumentació de l'autor, el nacionalisme, tot i basar-se en construccions identitàries anteriors (que són les que estudia Antoni Mas), consisteix sobretot en la instrumentalització de determinades ideologies i sentiments identitàris; concretament, d'aquells que sustenten el procés de bastiment dels anomenats estats nació, iniciat a les darreries del segle XVIII.

Des d'un punt de vista formal cal assenyalar que es tracta d'un llibre amb una exposició molt acurada i una bibliografia molt extensa, amb un enorme aparell de notes a peu de pàgina (més de 750) i, sobretot, una aclaparadora contribució documental. La documentació és parcialment incorporada al text, per tal de facilitar l'argumentació, però es troba sobretot en una sèrie d'apèndixs al final de l'obra. Aquests apèndixs varen ser eliminats del text general per necessitats editorials, a fi de facilitar-ne la comprensió per un públic mitjà (un dels aspectes que remarcaven les bases del premi Mallorca d'assaig). Així i tot, aquests apèndixs resulten de lectura imprescindible.

Tot això fa que es tracti d'un llibre complex, malgrat la seva aparent senzillesa, perquè va amunt i avall en funció d'uns mots i uns conceptes que no evolucionen simultàniament. A causa dels canvis dinasticopolítics i sobretot el context concret en què s'utilitzaven. Idees gestades i utilitzades en àmbits diferents, amb finalitats diferents i en moments diferents.

Antoni Mas (Santa Margalida, 1968), professor de la UIB, medievalista, però també interessat en la història moderna, la sociolingüística històrica, la cultura popular i l'enfocament antropològic, és segurament la persona més capacitada per dur a terme aquesta tasca. En una de les seves obres de més volada (*Esclaus i catalans*, 2005) plantejava alguns aspectes que, recuperats en aquest llibre, més ajuden a entendre la complexa identitat etnocultural mallorquina. Després de la conquesta de 1230, la població musulmana va ser exterminada, foragitada o esclavitzada, i substituïda per una població procedent, de manera majoritària, de Catalunya. A partir d'aquest moment, els pobladors del regne de Mallorca comencaren a identificar-se com a *catalans* i *crístians*, essent els dos termes sinonímics. *Català* o *crístià*, per oposició a les altres comunitats, discriminades, que hi havia al regne, els jueus o els esclaus. Aquests darrers, inicialment d'origen autòcton, van desaparèixer ràpidament, però l'esclavitud a l'illa va crear una espècie de *path dependence*, de tal manera que, un cop exhaurits, els esclaus locals van ser reemplaçats per esclaus de totes les procedències. La proporció d'esclaus arribà a situar-se entre un terç i una quarta part de la població total.

Mas planteja clarament les seves intencions, i afirma ell mateix que el llibre té un títol massa llarg i poc cridaner, per no perdre precisió, «perquè poques coses se hi ha tan llengadisses que els estudis de les identitats i encara més de les preindustrials» (p. 25). Per què aquest títol i aquesta cronologia? A principis del segle XIV es crea la veritable consolidació institucional del regne de Mallorca, amb disposicions dels reis privatus (sistema monetari, ordinacions, fiscalitat, creació del sindicat de fora). Al XVII desapareix aquesta estructura, després de la Guerra de Successió. Per què estudiar només l'evolució de la consciència

lingüística i etnocultural dels cristians? Hi havia jueus i, sobretot, esclaus, devers un 30% de la població, ja ho hem dit, però que constituïen minories segregades jurídicament i per part de la majoria cristiana, d'origen majoritàriament català. Identitats, per tant, diferenciades i contraposades, fins a la desaparició d'aquestes minories durant el segle XV, sense que per això cessés la persecució dels xuetes durant el XVII.

La religió era el principal nexa d'unió a les societats occidentals, seguit de la llengua com a factor identitari. Mas assenyalava que segueix Ferrando investigant durant l'edat mitjana l'estreta connexió entre l'evolució i les denominacions autoaplicades a la llengua i al sentiment identitari.

A partir d'aquí, l'anàlisi del vocabulari emprat es fa imprescindible. Aquest vocabulari, assenyalava Mas, és un vocabulari d'origen cultista, generat a les elits polítiques, tot i que va ser objecte d'una certa popularització i que el poble creà els seus propis termes per referir-se als mateixos conceptes (*terra*, en comptes dels *pàtria* i *regne* cultistes; el simple gentilici *-mallorquí o català-* en lloc de la *nació* dels texts de les elits). L'organització política del regne de Mallorca va crear un vocabulari amb sentit propi a partir dels conceptes ja en ús. Les vicissituds polítiques i les necessitats d'aquesta elit són les que van dotar les paraules de sentit propi.

Així, per exemple, els habitants de regne de Mallorca, tot i la seva consciència «catalanesca», formaven part d'un reialme que, en ocasions, estava unit a Catalunya (a través de la Corona d'Aragó) i d'altres constituïa un regne privatiu, fins i tot en guerra amb la Catalunya originària. Això donava lloc a una dualitat i conflicte de lleialtats. Segons la circumstància i la necessitat, la identitat purament mallorquina s'afermava més (mites de sant Ramon Llull, santa Catalina Tomasa, sant Cabrit i sant Bassa...) o menys, però sense que la identitat bàsica (nissaga i llengua, nació i pàtria) deixessin de ser catalanes.

L'oposició amb el principat es devia a factors com el de la manca de corts pròpies al regne de Mallorca, de manera que aquest era representat directament i minoritària a les corts catalanes. De fet, la relació política de Mallorca respecte a Catalunya era la que compartien Eivissa i Menorca respecte a Mallorca, dintre del constructe del regne de Mallorca. Estem parlant de «la perifèria d'una perifèria».

La pròpia composició interna del regne de Mallorca també donava peu a ambigüitats i fidelitats conflictives. No solament pel paper de les illes menors respecte a l'illa gran, sinó la dualitat entre la universitat de Mallorca (la ciutat de Mallorca, amb els seus ciutadans, que eren, de fet, el subjecte jurídic de les franqueses i els qui aportaven els jurats) i la part forana, representada pel sindicat de fora. El vocabulari estava en mans dels elements cultes i coneixedors de la jurisprudència, els jurats ciutadans, que eren els que sabien fer servir totes les subtilitats del llenguatge, acomodant-lo sempre als seus interessos. Els forans, en els conflictes amb la ciutat, feien el mateix en la mesura que els era possible.

A mitjans dels segles XV-XVI la idea medieval de catalanitat es va anar perdent en els àmbits col·loquials perquè els mallorquins ja no s'autoanomenaven catalans per distingir-se d'unes minories que ja havien desaparegut, i en els àmbits institucionals i erudits perquè es va consumir la identificació entre regne i nació. També havien sorgit els conceptes de nació valenciana, catalana i mallorquina i, finalment, la unió personal de les corts de Castella i Aragó va fer desaparèixer la cort «catalana». Es va esvaïr la nació dinàstica, els monarques ja no estaven interessats a pactar amb els territoris dominats a través de la convocatòria de corts. La Corona d'Aragó entrà en un procés de dissolució imparable. Així, Mallorca esdevingué una plaça més en la constel·lació de dominis dels Àustries espargits per Europa i Amèrica, la «corona de España». L'oligarquia mallorquina sabia que depenia d'aquesta, sobretot després de la revolta forana i les Germanies, desfetes amb la intervenció dels exèrcits imperials. Mallorca havia passat a ser, en paraules de l'emperador Carles «un pueblo no

conocido y un reino escondido». D'això se'n queixava, ja en castellà, l'historiador Joan Dameto. Durant la visita de Carles V l'any 1541, el rei parla en castellà i és respost en aquesta llengua, per primera vegada. El 1558 Felip II es negà a jurar totes les franqueses. Felip II marca un punt d'inflexió en l'autoritarisme monàrquic. Durant la Guerra dels Segadors, Mallorca donà suport al rei, reivindicant la seva història (el culte als suposats sants Cabrit i Bassa, i Ramon Llull, etc., com ja s'ha assenyalat abans). El nom *Espanya* passa de ser el nom de la península per convertir-se, gradualment, en el gentilici dels mallorquins.

Ara bé, el sentiment de pertinença a una comunitat lingüística i d'origen ètnic més ampla continuà mantenint-se, particularment a la part forana, en contraposició a les elits urbanes. Però aquest sentiment estava també lligat al d'apel·lació a la pàtria i a la nació mallorquina lligada a les franqueses, molt difosos popularment. No és precisament fins al segle XVII que es planteja «qui són naturals de Mallorca». I es proposa que, jurídicament, sigui aquell cristià nascut a l'illa, o un fill seu. Però si la proposta jurídica anava per aquí, més popularment la cosa anava per un altre camí, ja que s'afirmava que assolien la condició de «nous mallorquins» aquells que tenien «llengua i costums mallorquins».

D'altra banda, a partir del segle XVI és quan s'observa una divergència clara entre els sentiments identitaris mallorquí i valencià, d'una banda, i el català, de l'altra. Al segle XVIII tot canvia: com a conseqüència de la Nova Planta, als tres països es manté una llengua (no oficialitzada, i confinada a l'espai particular, cosa que augmenta més la diferenciació de les antigues identitats medievals), però el caràcter jurídic i organitzatiu evoluciona de manera molt diferent: cap a la centralització i la uniformització borbònica. Tot això, que ja és una altra història, ens permet fer referència a un altre aspecte.

Com ja havia assenyalat T. H. Elliott, l'autèntic aspecte organitzatiu central de les societats del segle XVII (Catalunya, Llenguadoc, Béarn, Escòcia o Bohèmia) no era la llengua, sinó el dret, el costum i el privilegi, reforçats per la consciència d'un passat col·lectiu. És justament això el que refereix Josep Fontana (*La formació d'una identitat. Una història de Catalunya*, 2014) per a la Catalunya del segle XVIII. Malgrat la desfeta davant les tripes borbòniques i el Decret de Nova Planta, s'hi mantingué el sistema jurídic català, en part perquè els mateixos partidaris dels Borbons, com ara els juristes Francesc Ametller, Josep d'Alòs i Gregori Matas, hi estaven interessats. La industrialització posterior en faria la resta.

Però això ja excedeix el marc cronològic i les intencions d'aquest esplèndid llibre d'Antoni Mas.

Ricard SOTO COMPANY¹
Universitat de Barcelona

1. Ricard Soto Company ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-1808-9686>.